

Arató Domonkos

**Pályaorientáció, pályaválasztási tanácsadás
a gyermekotthonban**

Bevezetés

Életünk során számos döntést kell meghoznunk. Ezek közül az egyik legnehezebb és legtöbb következménnyel járó elhatározás jövőbeli pályánk, foglalkozásunk kiválasztása. Jó döntés esetén választott pályánkon esély nyílik arra, hogy megteremtjük életünk anyagi feltételeit, érdeklődésünknek és képességeinknek megfelelő, sikeres munkát végezzünk. A rossz döntés – ha nincs erőnk, lehetőségünk váltani – nehéz életkörülményekhez, kudarcokhoz, frusztrációhoz vezet.

Ebben a nehéz döntésben mindenki támogatásra szorul. A támogatás nem csak azt jelenti, hogy a nyolcadik osztályba kerülő gyermek számára elhatározásához minden szükséges információt biztosítunk! A gyermek körül élő, vele foglalkozó felnőttek hosszú éveken át tudatosan folytatott pályairányító, pályaaorientáló tevékenységére van szükség. Csak így alakíthatjuk ki a fiatalokban a szükséges időpontra a személyiségnek azt a sajátos állapotát, amelyet pályaválasztási érettségnek nevezünk. A jelen dolgozat fő célja, hogy ennek a hosszú és alapos tevékenységnek – a pályaaorientációnak – szakirodalmát is áttekintve, a pályairányításhoz szervesen kapcsolódó, azt kiegészítő pályaválasztási tanácsadás feltételeit, módszereit tisztázza.

A főtí Károly István Gyermekközpont pszichológus teamjének rendszeres, évente visszatérő feladatai közé tartozik, hogy a nyolcadikos növendékeknek az előttük álló nagy feladatban - a pályaválasztásban - segítséget nyújtsanak. Az évek során sokszor láthattuk azt, hogy a gyerekek nem gondolják át elég mélyen döntésüket, gyakran nagyon esetleges, felszínes szempontok alapján döntenek. Ennek egyenes következménye, hogy a középiskola első évében egymás után jelentik be: iskolát szeretnének váltani. A megfelelő helyet gyakran csak a második váltás után találják meg.

A kudarcokkal teli folyamat elkerülése érdekében egyik elsődleges célunknak azt választottuk, hogy a tanácsadás során ráébredjünk a nyolcadikos növendékeket döntésük súlyára, és erősítsük bennük a motivációt egy átgondoltabb pályaválasztáshoz. Emellett természetesen igyekszünk évről évre fejleszteni azt a módszerkészletet, amelyet munkánkhoz felhasználunk, hiszen másik elsődleges célunk az, hogy ehhez a nehéz döntéshez – képességeikről, motivációikról - minél objektívabb információkkal láthassuk el őket. Nem hallgatjuk el előlük azonban azt sem, hogy modern világunkban a pályát választó fiatal gyakran nem egy életre választja szakmáját. Nem feltétlenül az a sikeres, aki jó szakmát választ, hanem az, aki kudarc, vagy a körülmények változása esetén rugalmasan tud továbbképződni, munkahelyet, vagy akár foglalkozást váltani.

Dolgozatomban először a munkánk alapját, háttérét adó elméleti megfontolásokat foglalom össze, a pályaválasztási tanácsadásra, pályaaorientációra vonatkozó szakirodalom alapján. Az ebben a témában fellelhető szakirodalomnak érdekes jellemzője, hogy egy-két kivételtől eltekintve a nyolcvanas évek elején (vagy még azelőtt) íródott. Pedig a téma azóta sem veszítette el jelentőségét, sőt napjaink gyorsan változó világában a pályaválasztás előtt álló fiataloknak egyre nagyobb, használható segítségre lenne szükségük.

A dolgozat második felében az elmúlt öt év munkájának tapasztalatait mutatom be, ismertetve a tanácsadás során felhasznált eszközöket, módszereket, és azok alkalmazásának tanulságait. Írásom végén a további fejlődés lehetőségeit igyekszem összegyűjteni.

A szakirodalom áttekintése

A pályorientáció céljai

A pályorientáció, pályairányítás hosszú, következetes, kitartó munkáját már egész kiskorban érdemes elkezdni. A folyamat elsődleges célja a pályaválasztási érettség alapvető feltételeinek megteremtése. Ez szerencsésen egybevág a nevelés törekvéseivel: szeretnénk, ha a ránbízottak jellemes, megbízható, érdeklődő, kitartó, szociális emberekké válnának. Ebből következik, hogy a pályaválasztást segítő tevékenységnek – akárcsak a nevelésnek – a gyermek egész személyiségére kell irányulnia. Ébresztgetni kell benne a megfelelő érdeklődést, motivációt, ki kell alakítani a szakmai bevaláshoz és a társas alkalmazkodáshoz szükséges jellemvonásokat (Szücs 1980).

Ha a pályairányítás specifikus céljait akarjuk megvizsgálni, a szakirodalom alapján a következőket gyűjthetjük össze:

- Az egyén pszichés struktúrájának fejlesztése (képességek, személyiség, tulajdonságok, érdeklődés)
- Az önismeret fejlesztése, a pszichés struktúra elemeinek pályavonatkozású hangsúlyozása
- A jövőtervezés segítése, az én-azonosság és az éniesség erősítése, az énkép fejlődésének formálása és irányítása
- A számításba vehető pályák ismertetése
- Az egyes pályák követelményrendszerének, jellemzőinek ismertetése
- A pályákhoz szükséges képzés körülményeinek, feltételeinek ismertetése (F. Tóth és mtsai 1982)

Az első három cél a gyermek vagy serdülő egyéni, személyes szempontjait hangsúlyozza. Ha a fiatal reális önismerettel, pozitív énképpel, stabil éniességgel érdeklődésének, tehetségének, adottságainak megfelelő pályát választ, lelkesedni tud jövő foglalkozása iránt, akkor valószínűleg sikeresebb lesz a képző intézményben, és jobban fogja magát érezni leendő munkahelyén (Arany és mtsai 1999).

A második három szempont a felmerülő szakmák, pályák tartalmának, jellegének megismeréséről szól. A munkakövetelmények, az egészségi és személyi követelmények megismerése sok illúzió és téves várakozás eloszlatásában segíthet (Arany és mtsai 1999).

A gyermek korai pályaválasztási tervei hűen fejezik ki a neveltetése során elsajátított és elfogadott értékeket, törekvéseket, környezeti elvárásokat és rávonatkoztatott terveket. Érdemes ezért mindig arra is figyelni, hogy melyek a gyermek fő motívumai egy pálya kiválasztásánál. Azért törekszik ebbe az irányba, mert szüleitől ehhez kapott mintát, ösztönzést, ezt várják tőle, vagy saját érdeklődése, tudásvágya, belső igényei vezetik a döntésben, és ezért erőfeszítéseket is hajlandó tenni? A kérdés tisztázása akkor is fontos, ha a tanuló nyilvánvalóan meg tud felelni az adott pálya követelményeinek (F. Tóth és mtsai 1982)!

A pályorientáció csak akkor lehet eredményes, ha támaszkodik a gyermek saját aktivitására. A fő cél a gyermek öntevékenységének fokozása a megfelelő pálya megtalálása érdekében. A gyermeknek meg kell éreznie a pályaválasztás belső szükségletét. Nem szabad ezt kívülről kapott feladatnak tartania! Tudatosítani kell benne, hogy sikeres pályaválasztásáért ő tehet a legtöbbet (Szücs 1980).

Kinek a feladata a pályorientáció, a pályairányítás?

A pályaválasztás gondos előkészítése egyrészt az iskola (osztályfőnökök, szaktanárok) feladata. Feladatuk Rozsnyai Margit szerint (Rozsnyai 1999) a következő komponensekre bontható:

- A tanulók pályaválasztási és személyi érettségének elősegítése (jellemző ugyanis ebben a korban az önállótlanág, a döntési helyzetek kerülése, a felelősségérzet hiányos volta, valamint a hosszú távú következmények át nem látása)
- A tanulók pályaválasztási tanácsalanságának megoldása (pályaismeret hiánya vagy a stabilnak vett választási lehetőség hirtelen megváltoztatása esetén)
- A pályaválasztási dilemma eldöntésének segítése (ha a tanuló érdeklődése többirányú, s egyidejűleg mindegyik irányhoz ragaszkodik)
- Az inadekvát elképzelések megváltoztatása (pl. tanulási eredménytelenségek, bizonyos egészségi állapotok esetén)
- A környezet és a gyermek pályaelképzelésének harmonizálása (a konfliktus megoldása)

Természetesen a család felnőtt tagjai is befolyásolják észrevétlenül-észrevetten a gyermeket, az otthon látható és a munkahelyükön végzett, a gyermekek számára gyakran szinte ismeretlen munkájukkal. Ez a befolyásolás, a szülők, rokonok információja és személyes példája szerencsés esetben a helyes, reális tervek kialakulásának forrásává válhat. A családtagok elvárásai azonban a pályaválasztás folyamatának támogatása mellett időnként annak eltorzulásához is vezethetnek (Rozsnyai 1999); (Szücs 1980).

Ha az iskola és a család nyújtotta segítség nem elegendő a kérdés eldöntéséhez, érdemes kapcsolatba lépni a pályaválasztást segítő intézményekkel (Fővárosi Pályaválasztási Tanácsadó, Nevelési Tanácsadók, Fővárosi Pedagógiai Intézet stb.) (Arany és mtsai 1999).

A pályaválasztás irányításának fokozatai iskolai évfolyamonként

Az iskolában az ötödik-hatodik évfolyam során indulhat meg az igazán tudatos pályaorientációs munka. Ekkor azonban még mindig csak a pályaválasztás széleskörű megalapozása a feladat.

A hetedik osztályban már sor kerülhet a konkrét tanácsadásra is, ennek nagy előnye, hogy van idő az elképzelések alakítására, a kitűzött cél megvalósítása érdekében tett erőfeszítésekre.

Végső döntés a nyolcadik osztályban alakítható ki, ekkor ugyanis a tanulók már érettebbek, a pályaválasztás kérdését komolyabban veszik. A nyolcadikosok esetében az egyre rövidülő felkészülési idő jelent gyakran nehézséget (F. Tóth és mtsai 1982).

A pályaválasztási tanácsadás fogalma

A pálya-ember megfelelés vizsgálatának két fő iránya van. Az egyik, a pályaalkalmassági vizsgálat, amely egy adott pályából kiindulva keresi az arra legalkalmasabb személyt. Dolgozatomban tárgya - a pályaválasztási tanácsadás - épp ellenkezőleg, a tanácskérő fiatal személyiségéből indul ki, és keresi meg a számára leginkább megfelelő pályát vagy pályákat (Rókusfalvy 1982).

Rókusfalvy Pál a következőképpen fogalmazza meg a pályaválasztási tanácsadás fő célját: A fiatalokat „... úgy és olyan pályaválasztási elhatározásra juttatni, hogy az későbbi munkatevékenységükben, életpályájukon, a társadalmilag hasznos és értékes önmegvalósításnak tartós és szilárd alapja legyen.”(Rókusfalvy 1982 65. o.). A definíció egyik fontos szempontja, hogy a tanácsadás hosszú távra szól, a másik, hogy a társadalom és az egyén érdekeit mindenképpen összhangba kell hozni.

A pályaválasztási tanácsadás a munka-, fejlődés-, pedagógiai pszichológia, pszichodiagnosztika és a pszichoterápia határterületén helyezkedik el.

A leggyakoribb problémák, amelyekkel a pályaválasztási tanácsadást igénybe veszik:

- Testi fogyatékoság miatti pályaválasztási nehézség
- Pályaválasztási éretlenség
- Ha egy fiatal jóképességű, sokoldalú, de nem tud választani a pályák közül
- Ha egy tanuló neurotikus reakciókat mutat, alkalmazkodási nehézségekkel küzd
- Ha az elvárások, a képességek és az aktuális teljesítmény közül valamelyik kettő között nagy ellentét feszül (Rókusfalvy 1982)

A pszichológiai pályaválasztási tanácsadás jellemzői, feladatai

A pályaválasztási tanácsadás jellemzői:

- Nem alkalmasságvizsgálat, tehát nem egy-egy pálya követelményeiből, hanem az egyén személyiségéből, képességeiből indul ki.
- A jelen állapot feltárása mellett keresi a fejlődés, fejlesztés lehetőségeit.
- A pályát választó fiatal aktív együttműködésére számít, nem veszi át tőle a döntést.
- Igyekszik javaslatát elfogadtatni, de nem teszi azt kötelezővé.
- A konkrét pályaválasztáson túl az egész életút alakításában segít.
- Munkája akkor igazán hatékony, ha a pedagógus személyiségfejlesztő, önismeret növelő, pályaismerető tevékenységére épít (F. Tóth és mtsai 1982).

A pályaválasztási tanácsadás fő feladata és eszköze a fiatal személyiségének vizsgálata. A személyiség ebből a szempontból leginkább vizsgálandó területei: *1. az érdeklődés és motivációs rendszer, 2. a különböző képességek, 3. a személyiségstruktúra, dinamika.* Ezeken kívül természetesen nagyon fontos a tanácskérő környezetének, családjának megismerése. Rókusfalvy (1982) az általa ismertett nagyszámú, vizsgálandó személyiségterületenként csoportosított tesztek közül hármat emel ki: az anamnézist, az explorációt és a pályaválasztási kérdőívet. Ezek átfogó jellegűek, lehetővé teszik a pályaválasztási probléma feltárását, a tanácskérő személyiségfejlődés-történetének megismerését, illetve a vizsgálati adatok párhuzamos értelmezését, egységes személyiségképhez foglalását (Rókusfalvy 1982).

A pszichológushoz forduló fiatalok akkor tudnak helyes döntést hozni, ha személyiségük a szükséges mértékben érett és differenciált, és az optimális mértékben önálló és felelősségteljes döntésük önismereten és pályaismereten alapul. Így nem elég, ha csupán a tanácskérők képességeit és személyiségét vizsgáljuk meg, hanem a visszajelzések, beszélgetések révén önismeretüket, önfejlesztő készségüket is erősíteni kell. Segíteni kell a fiatalt az alternatívákként felmerülő pályák jobb megismerésében is. A tanácsadásnak mindig ki kell terjedni a szülők meggyőzésére is, illetve a szülők és a gyermek közötti összhang megteremtésére. Végül fontos az is, hogy a pszichológus felkészítse a hozzá forduló fiatalokat az esetleges kudarcra, és mutassa meg nekik a pozitív váltás lehetőségeit (Rókusfalvy 1982).

A pályaválasztás nehézségei, dilemmái

A pályaválasztási folyamat egyik alapproblémája, hogy a tanulók nagy része az általános iskola nyolcadik osztályában súlyos döntés elé kerül. Arra kényszerülnek, hogy jövőjüket megtervezzék, pályatervüket megfogalmazzák, pedig személyiségük kibontatlansága, jövőjükre vonatkozó elképzeléseik esetlegessége, én-azonosságuk kidolgozatlansága, serdülőkori megoldatlan problémáik még erre a feladatra felkészületlenül teszik őket. A fejlődéslelektan megállapításai szerint az ember leghamarabb 16-18 éves korában ér el olyan fejlődési szintre, amikor tényleg elkezdni átlátni a társadalom működését, összefüggéseit (F. Tóth és mtsai 1982).

A tanácsadás másik gyakori problémája, hogy a jelentkező fiatal választása nem reális, valamilyen szempontból inadekvát. Ilyenkor a tanácsadó pszichológusnak különösen körültekintően kell körüljárnia a problémát, feltárnia a fejlesztés esélyeit, a tartalékokat. A beszélgetések során fokozott tapintatot, belátáskészséget, önkontrollt kell mozgósítania, hogy visszajelzései a pályát választóban ne önértékelési sérüléseket okozzanak, vagy teljes elhárítást indítsanak be. Ilyen inadekvációs lehetőségek például, ha a választott pályához nem megfelelő a fiatal intellektuális színvonala vagy aktuálisan nyújtott teljesítménye, esetleg inadekvát motiváció fedezhető fel a háttérben. Inadekvát motiváció lehet pl. a környezet nyomása, testvérrivalizáció, hatalmi igény stb. A megoldás lehetőségét jelentheti az önismeret fejlesztése vagy a pályaválasztási terv megváltoztatása (Herskovits 1992).

A harmadik probléma a társadalom átalakulásában rejlik. A rendszerváltás óta a magyar gazdaság folyamatos átalakulásban van. Változik a szakmák tartalma, egyes szakmákra csökken az igény, míg más pályákon sosincs elegendő képzett szakember. Nehéz megjósolni, hogyan fog ez alakulni, mire a pályát választó fiatal iskoláit elvégzi. Nagyon fontos azonban ezt a szempontot is figyelembe venni (Arany és mtsai 1999).

Pályaválasztás, pályaorientáció és a gyermekvédelem

A gyermekvédelmi intézményekben (kollégiumokban, nevelőotthonokban) magától értetődő módon fogalmazódik meg, hogy a nevelőknek, nevelőtanároknak is kulcsszerepük van a pályaorientáció támogatásában. A kitűzött célok megegyeznek a családban élő gyerekek pályairányítását végző pedagógusok törekvéseivel. A gyermek egész személyiségének fejlesztése, az érdeklődés, motiváció ébresztgetése, a szakmai bevaláshoz és a társas alkalmazkodáshoz szükséges jellemvonások kialakítása, a lehetséges pályák megismertetése minden nevelő és oktató közös célja (Szücs 1980).

A körülmények, amelyek között a gyermek él, az egész pályaszocializációs folyamatot mégis más keretbe helyezik, új szempontok merülnek fel, a máshol természetes feltételek itt hiányoznak.

Ilyen eltérés például a pályaválasztást támogató szülői háttér esetlegessége. Szücs József (Szücs 1980) ennek ellenére fontosnak tartja a gyermekkel kapcsolatot tartó szülők szociális helyzetének, foglalkozási viszonyainak és a gyermek pályaválasztásával kapcsolatos állásfoglalásának megismerését. Azt is érdemes szerinte figyelembe venni, mi a gyermek véleménye erről az állásfoglalásról.

Sándor Júlia szerint (Sándor 1980) az állami gondoskodásba kerülő lányoknak egész más a viszonyuk a jövővel, mint rendezett családban élő társaiknak. Furcsán fogadják azt a kérdést, hogyan képzelik jövő életüket, hiszen a legtöbben még a holnapi napjukról sem tudják, miként telik majd el. Korosztályuk életkori sajátosságai alapján azt gondolnánk, tele vannak tervekkel, színes, érzelmes, romantikus elképzelésekkel. Az állami gondoskodásba vett lányokat megkérdezve azonban Sándor egész mást tapasztalt. Fantáziájuk szegényes, igényeik alacsonyak és korlátok közé szorítottak. Terveik, vágyaik hétköznapiak, szegényesek, színtelenek.

Benedek István vizsgálata (Benedek 1980) szakmunkástanuló kollégisták pályaválasztásának háttérében álló motivációkat térképezte fel. Nagyon érdekes, hogy a leggyakoribb indok, amiért az adott középiskolát választották az volt, hogy a falubeli barátaik közül többen ugyanebbe az iskolában tanultak tovább. Benedek szerint ez nagyobb biztonságot ad a tanulóknak. Ez a szempont még az érdeklődésnél is erősebben hatott.

Lendvai Ferencné szerint (idézi Benedek 1980) a fizikai dolgozók gyermekei nem is az egyes tantárgyakban mutatkozó hiányosságaik miatt vannak leginkább hátrányban a továbbtanulásnál, hanem a kultúrához való viszonyukban, a művelődési igény hiányában.

Ezek a hátrányok csak a szabadidő szervezettebb, értékesebb felhasználásával lennének csökkenthetők.

Ezek a leírások nagymértékben összezsengenek a fóti munkánk során szerzett tapasztalatainkkal.

Az elmúlt öt év munkájának, tapasztalatainak összefoglalása

A fóti Károlyi István Gyermekközpontban a gyermekek, fiatalok családias jellegű lakásotthonokban élnek, a Gyermekvédelmi törvény rendelkezései szerint hat felnőtt személy gondoskodik róluk. A hat felnőtt között (lehetőség szerint) két – felsőfokú diplomával rendelkező – nevelő dolgozik. Az általános iskoláskorú tanulók többsége a Gyermekközpont területén található Fáy András Általános Iskolába jár. A lakásotthonokban dolgozó felnőttek, az általános iskolában tanító osztályfőnökök és szaktanárok egyéniségüknek, ismereteiknek, motiváltságuknak megfelelő mértékben éveken át tudatosan (vagy kevésbé tudatosan) formálhatják, nevelhetik a rájuk bízott gyermekeket. A nevelésnek, formálásnak fontos része kell, hogy legyen a pályaaorientáció, pályairányítás is. Ennek a munkának az eredményeire támaszkodik, ebbe kapcsolódik be szervesen a Gyermekközpont pszichológusai által évről évre végzett pályaválasztási tanácsadás.

Az elmúlt öt évben változó metodikával, eszközökkel, de rendszeresen sor került a nyolcadik osztályba járó tanulók intenzív pályairányítására. A tapasztalatok minden évben tovább gazdagodtak, így az előző évben felmerülő új szempontok alapján mindig újra és újra átalakítottuk a tanácsadás rendszerét. Az egyik legfontosabb – tendenciaszerű - tapasztalat az volt, hogy akármikor fogtunk bele a pályaválasztási alkalmak kivitelezésébe, mindig úgy éreztük, már el vagyunk vele késve. Így a program beindításának időpontja évről évre korábbra került.

A következőkben az évek során kipróbált, mindig új elemekkel gazdagodó, vizsgálati-eszköz készletet, tanácsadói módszergyűjteményt fogom ismertetni.

Képességvizsgálat

A pályaaorientációs, pályaválasztással kapcsolatos szakirodalom áttekintése alapján nyilvánvaló, hogy a megfelelő pálya, foglalkozás kiválasztásának egyik legfontosabb feltétele, hogy a tanácsadó vizsgálati eszközei alapján tisztába jöjjön a fiatal képességeivel, erősségeivel és gyöngéivel, és ezt a megfelelő formában vissza is jelezze neki. Ennek megvalósítására a képességek vizsgálatához a következőkben ismertetett tesztkészletet állítottuk össze. A kiválasztás egyik szempontja az volt, hogy a továbbtanuláshoz feltétlenül fontos intellektuális funkciók minőségéről megfelelően árnyalt képet kapjunk. Arra is törekedtünk, hogy az eredmények alapján visszajelezhessük a tanácskérőnek, az általa választott pálya követelményei mennyire esnek egybe képességeivel. Azt is célul tűztük ki, hogy a kiválasztott tesztek viszonylag rövid idő alatt képesek legyenek nagy mintával összehasonlítható (sztenderd) eredményeket adni. A kiválasztott területek és tesztek a következők:

A figyelem vizsgálata:

- Révész-Nagy féle figyelem teszt
- Piéron féle figyelem teszt

Az emlékezet vizsgálata:

- Ranschburg féle verbális emlékezeti teszt
- Moede féle vizuális emlékezeti teszt

A gondolkodás vizsgálata:

- Ranschburg féle fogalom analógia teszt
- Számsor a matematikai logika vizsgálatára
- Absztrakciót vizsgáló fogalomcsoportosítás próba

Az intellektus vizsgálata:

- Raven intelligencia teszt

A motivációk felmérése

A pályaválasztás háttérben meghúzódó motivációk felderítését, tisztázását is fontos feladatunknak tekintettük. A szakirodalom is nagy súlyt fektet erre, külön kiemelve az inadekvát motivációk veszélyes következményeit. Igyekeztünk tehát a pályát választó fiatallal folytatott kevésbé strukturált beszélgetések során is kitérni erre, de kérdőívvel – strukturáltabb formában - is feltártuk a döntést befolyásolni képes tényezőket. Erre a feladatra a Crites skálát választottuk ki. Ez a kérdőív a pályaválasztáshoz, a kiszemelt pályához fűződő motivációkat, attitűdöket öt faktor mentén rendezi össze:

- **Függetlenség** skála: milyen mértékben fogadja el a tanácskérő mások véleményét, mennyire ragaszkodik hozzá, hogy a döntést ő maga hozza meg
- **Egyedi érték** skála: azt mutatja meg, hogy a választott foglalkozást milyen mértékben önmagáért, a pálya szépségéért választja a kérdőív kitöltője, és mennyire inkább a járulékos előnyökért (pénz, társadalmi státusz)
- **Határozottság** (vagy elhatározás nehézsége) skála: mennyire nehéz a fiatal számára a döntést meghozni, mennyire elszánt a döntéshozatalban
- **Optimizmus** skála: a tanácskérő milyen mértékben számít arra, hogy a folyamatnak sikeres vége lesz
- **Információ** skála: mennyit tud a fiatal a munka világáról, és a benne felmerült, számára elfogadható foglalkozásokról

A tapasztalat azt mutatta, hogy a rangsorban tendenciaszerűen a Függetlenség és az Optimizmus skálák kerülnek az élre, míg az Információ skála a sor végére szorul. A maradék két skála eredménye inkább egyénfüggőnek bizonyult.

Családfa, foglalkozásokkal

A pályaválasztás mögött álló motivációk feltérképezéséhez kapcsolódik a családfa rajzoltatás is. A hagyományos családfa rajzolást azzal egészítettük ki, hogy a felidézett rokonok mellé azok foglalkozását is feljegyeztettük. Megkérdeztük, jelent-e pozitív példát valamelyikük a számára, ismeri-e munkahelyüket, tevékenységüket. Ennek a felmérése nagy szerepet játszik a fiatal erőforrásainak feltárásában is, hiszen egy – a választotthoz hasonló foglalkozású - rokon az információátadástól a gyakorlati- vagy munkahely biztosításáig bezáróan rengeteg segítséget nyújthat. Tapasztalataink szerint ez a feladat a fiatalok egy részének komoly nehézséget okozott, hiszen szinte semmilyen információval nem bírt még közvetlen rokonairól sem. A fiatalok másik része azonban élvezettel rajzolta le – gyakran igen kiterjedt – családfáját, és komoly tanulságokat hozott számára például egy generációkon át ismétlődő foglalkozással való szembesülés.

Pályaválasztási kérdőív

Már két-három éve végeztük a pályaválasztási tanácsadást, amikor szükségét éreztük, hogy az addig szóban feltett tájékoztató, a döntés történetét, körülményeit kutató kérdéseket strukturáljuk, és egy kérdőív formájában rögzítsük. A kérdőív megalkotásánál azt is célnak tűztük ki, hogy a szakirodalom által szintén alapvető fontosságúnak tekintett pályairányítási feladatnak eleget tegyünk, vagyis a választott pálya, pályakör feltétel- és követelményrendszerét, a munkavégzés körülményeit a tanácskérő fiatallal tisztázzuk, közösen átgondoljuk. Az így kialakított kérdőív a következő tételeket tartalmazza (szinte minden tételhez többféle, előre strukturált válaszlehetőségek is rendelkezésre állnak):

1. *Döntöttél-e már, hogy mivel szeretnél foglalkozni az általános iskola elvégzése után?*
2. *Milyen foglalkozást választottál?*
3. *Miért ezt a pályát választottad?*
4. *Milyen iskolát kell elvégezned a fenti pálya megvalósításához?*
5. *Tudod-e, hogy a választott iskolatípusban mi várható?*
6. *Egyetértenek-e a szüleid (nevelőd) a választásoddal?*
7. *Ismered-e a választott pályán dolgozó emberek munkáját?*
8. *Válaszd ki és húzd alá azt, ami a választott munkát jellemzi!*
9. *Sorold fel azokat a szakmákat, foglalkozásokat, amelyek az általad választott pályához a legközelebb állnak (az ún. rokonszakmákat)!*
10. *Mérlegelted-e már, hogy megvannak-e benned a választott foglalkozás eredményes végzéséhez szükséges képességek?*
11. *Tudsz-e valamilyen különleges adottságodról?*
12. *Tudsz-e olyan tulajdonságodról, fogyatékoságodról, amely a pályaválasztásban problémát jelenthet?*
13. *Mit tartasz életcéloknak?*

A kérdőív kérdéseire általában közösen, szóban kerestük a választ, így a felvétel – egyáltalán nem mellékesen – további tartalmas beszélgetések kiindulópontjává vált.

A tanácsadás formái, színterei

A pályaválasztási tanácsadás a leggyakrabban – főleg eleinte – **egyéni keretek** között folyt. Ezeken a kétszemélyes alkalmakon vettük fel a képességteszteket, és töltöttük ki a motivációs kérdőívet. Itt jeleztük először vissza ezek megállapításait, és beszéltük át az eredmények pályaválasztási vonatkozásait. Az egyéni tanácsadás alkalmain rajzoltattuk meg a foglalkozásokkal kiegészített családfákat, és tártuk fel az ebben rejlő motivációkat és erőforrásokat. S végül ezeknek az alkalmaknak adott keretet a lazán strukturált pályairányító beszélgetés, mely aztán a strukturáltabb Pályaválasztási kérdőívvel egészült ki.

Már a kezdetektől az egyéni tanácsadás folyamatát egy **háromoldalú** (tanácskérő, tanácsadó, nevelő) **találkozó** zárta le. Ezen az alkalmon lehetőség nyílt arra, hogy a beszélgetések eredményeit a nevelőnek is visszajelezzük, és a pszichológus-gyerek, gyerek-nevelő megbeszélések során született elhatározásokat, célkitűzéseket, döntéseket egymással összehangolva egységes, integrált koncepciót dolgozzunk ki. Természetesen ezeken a találkozókon – mint ahogy az egész folyamat során – odafigyeltünk arra, hogy a döntést a fiatal maga hozza meg. Igyekeztünk tudatosítani benne, hogy a legtöbbet ő teheti sikeres pályaválasztása érdekében, mi csak támogatjuk, segítjük ebben a nehéz és felelős elhatározásban.

Két-három év után – részben a nyolcadikosok nagy száma miatt – a tanácsadás színterei **csoportos pályaaorientációval** egészültek ki. A csoportos forma egyrészt lehetővé

tette, hogy ugyanannyi idő alatt több fiatallal foglalkozzunk. Másrészt a csoportban résztvevő pályaválasztó nyolcadikosok információikat, ötleteiket, véleményüket a többiekkel megosztva egymás tanácsadóivá váltak. A csoport tagjaival először azt próbáltuk összegyűjteni, melyek ma a legdivatosabb szakmák. Ennek kapcsán elbeszélgettünk arról, hogy ezek a pályák miért annyira vonzóak, és ők személy szerint milyen szempontok alapján választanak majd. Ezután egy játék következett. A játék instrukciója a következő volt:

Képzeld el, hogy egy szigeten vagyunk, és mindenkinek valamit dolgoznia kell! Mindenki olyan szakmát válasszon, amivel szívesen foglalkozna! A kiválasztott szakmát nem árulhatja el a többieknek, hanem az egyik csoportvezető pszichológussal párt alkotva néma jelenetben kell eljátszania. Ezután a csoport tagjai egy előre elkészített lista segítségével összegyűjtik az eljátszott foglalkozás jellemzőit. A lista 30 olyan tulajdonságot tartalmaz, amelyek egy foglalkozást jellemezhetnek (pl. sokat kell utazni; komoly erőfeszítést igényel; ülőmunka; jó helyesírást igényel; sok türelem kell hozzá stb.). Ezután az egész csoport megbeszéli, mi volt az a szakma, s melyek valóban a jellemzői. A foglalkozást választó fiatal pedig elmondja, miért éppen ezt választotta, a valóságban is ezt csinálná-e szívesen.

A csoportos alkalom végén összefoglaltuk, milyen szakmák kerültek elő, s bemutatásuk milyen új tapasztalatokkal járt. A csoportban résztvevő fiatalok a feladatokat változó motivációval fogadták, de a részvételt nem utasították el. Voltak, akik mások kárára igyekeztek a játékból tréfát faragni, de saját jelenetét (döntését) mindenki komolyan vette. Szinte mindenki olyan szakmát választott, amit a valóságban is célul tűzött ki önmaga elé.

A legutóbbi évben merült fel az ötlet, hogy a nevelők számára is teremtsük meg egy – a pályaválasztással kapcsolatos – csoportos találkozás lehetőségét. A nevelők nagyobb részének ugyanis már hatalmas ismeretanyaga, tapasztalata gyűlt össze azokról a Fót környéki (pest megyei és budapesti) iskolákról, amelyekbe középiskolás fiataljaink többsége jár. Ha egy nevelő segíteni szeretne egy olyan gyereknek, aki már tudja, milyen szakmát szeretne választani, de nem tudja, azt hol érdemes tanulnia, a pályaválasztási könyvek, kalauzok mellett leginkább kollégáitól remélhet segítséget. Ennek az információáramlásnak a koordinálására jött létre a „**pályaválasztási börze**”, amelynek pszichológus teamünk a levezetését vállalta. Ezen kívül iskoláktól származó szóróanyagokról, bemutatkozó kiadványokról is gondoskodtunk.

A börze tapasztalatai egyértelműen pozitívak voltak. A nevelők egyenként, kötetlen sorrendben vetették fel a rájuk bízott, pályaválasztás előtt álló fiatalokkal kapcsolatos kérdéseiket. Ezután az adott nyolcadikossal foglalkozó pszichológus mondta el, vizsgálatai szerint a tanácskérő hol tart a pályaválasztás folyamatában. Végül a börze résztvevői ötletekkel, tapasztalatokkal egészítették ki a kialakult képet. Gyakran konkrét iskolák is szerepeltek a javaslatokban. A börze után a nevelők még kompetensebben tudták segíteni, orientálni a csoportjukban élő, nehéz döntés előtt álló fiatalokat. A döntést azonban természetesen a pályaválasztónak magának kellett meghoznia.

Nehézségeink, dilemmáink a pályaválasztási tanácsadás során

A bizonytalan, éretlen személyiség fejlesztése

Szinte minden évben találkoztunk olyan fiatalokkal, akiknek személyisége éretlen, jövőképe bizonytalan volt. Döntésük - ha valamit sikerült végre elhatározni – csak rövid időre szólt. Volt, aki minden konzultáción új ötletekkel bukkant fel. Megfigyelhettük azt is, hogy ezek a fiatalok roppant befolyásolhatóak voltak, akivel éppen beszélgettünk, annak a

véleménye alapján választottak maguknak pályát. Előfordult az is, hogy valamelyik nyolcadikos nevelőjével és a pszichológussal is egyeztetve, számára reális pályaválasztási tervet dolgozott ki. Amikor a továbbtanulási papírt be kellett adni, akkor viszont osztálytársa abban a pillanatban érvényesülő befolyása miatt (hogy egy iskolába mehessenek) egész más felvételi célt jelölt meg. Nyilvánvaló, hogy ezeknek a fiataloknak nem elegendő a pályaválasztási tanácsadás viszonylag rövid folyamata, hatékony felkészítésüket sokkal előbb érdemes lett volna megkezdeni.

A pályaválasztási tanácsadó kompetenciaköre

Kollégáim között komoly dilemma tárgyát képezte a kérdés, milyen mértékben kell a pályaválasztási folyamatban részt vennünk, mennyire lehet konkrét a tanács, amivel a hozzánk forduló fiatalokat ellátjuk. Vajon a mi feladatunk-e, hogy az aktuális továbbtanulási lehetőségeket tartalmazó könyvből a tanácskérővel közösen iskolát keressünk, vagy hogy a nevelők számára a különböző iskolákból szóróanyagokat szerezzünk be? Mára viszonylagos egyetértés alakult ki közöttünk abban, hogy a túlságosan konkrét segítségnyújtás a nevelő és a fiatal közötti kapcsolat fontos funkcióinak átvállalását jelenti. A mi feladatunk ennél sokkal közvetettebb. A pályaválasztáshoz kapcsolódó pszichológiai tanácsadás áttekintett szakirodalmával összhangban a feladatunknak a szakértői tevékenységet tartjuk. A képességek felmérése, a hiányos önismeret fejlesztése, a motivációk feltárása, a leendő pályához való illeszkedés, megfelelés tisztázása, és szükség esetén a nevelő – fiatal, illetve a nevelők közötti együttműködés koordinálása pont elég kihívás a számunkra.

A teljesítménytesztek helye a tanácsadás folyamatában

A pályaválasztási tanácsadás – tapasztalataim szerint – általános dilemmája a képességtesztek szerepe, helye a tanácsadás folyamatában. A hagyományos (általunk is követett) sorrend szerint ezek a tanácsadási folyamat elején helyezkednek el, a tanácskérő először ezekkel találkozik. Több pályaválasztási tanácsadó szakember véleménye szerint azonban az első vizsgálatok nagy mennyiségű teljesítménytesztje sok szempontból károsan hat a kliensek beállítódására. Egyrészt utána bármilyen projektív teszt felvételére kerül sor, a fiatal nem tudja félrerakni azt a gondolatát, hogy az ő feladata a jó megoldás megtalálása. A másik egy globálisabb téves beállítódás megerősítése. A gyerekek, fiatalok a fáradtságos vizsgálat után méginkább hajlamosak úgy érezni, hogy van bennük valami titokzatos, elrejtett predestináció valamelyik pályára, ezt az elrendeltséget azonban ők introspektív módon nem láthatják. Ha volna is valamilyen irányultságuk, azt elfedik, és passzívan várják a pszichológustól, hogy az a tesztek alapján tárja fel előttük, mit kell tenniük, melyik pályát válasszák. A tesztek azonban sokszor csak szegényes vagy ellentmondásos információt közvetítenek, a túl konkrét tanács pedig inkább visszautasításra serkentheti a klienst.

A továbbhaladás lehetséges irányjai

Dolgozatomban összefoglaltam a pályaeorientációs tevékenység és a pályaválasztási tanácsadás szakirodalmát, kiemelve a gyermekvédelemben e téren megfogalmazódott tapasztalatokat. A vonatkozó szakirodalom ismertetése után a főtí Károlyi István Gyermekközpontban végzett, öt éven át folyó pályairányítás, pszichológiai tanácsadás során kidolgozott eszközökről, módszerekről, ezek eredményességéről, és az ezzel kapcsolatos

dilemmákról számoltam be. Ebben az utolsó fejezetben a jövőre vonatkozó terveinkről szeretnék szólni.

Korábban kezdeni

Több szakirodalom fogalmazza meg azt az igényt, hogy a pályaeorientáció ne a nyolcadik osztály első félévében kampányszerűen végrehajtott, „letudandó” programként legyen. A gyerekekkel foglalkozó felnőtteknek (osztályfőnököknek, szaktanároknak) az általános iskola évei során egyre tudatosabban és egyre konkrétan kell a gyermeket a pályaválasztás felé irányítani, arra felkészíteni, éretté tenni. Mi is megtapasztaltuk munkánk során, hogy az ezzel kapcsolatos tanácsadást nem lehet elég korán elkezdni.

Ezért idén úgy határoztunk, hogy a nyolcadikosok pályaeorientációs foglalkozásával párhuzamosan a hetedik osztályba járó diákoknak is biztosítjuk ezt a lehetőséget. Természetesen a hetedikeseknél még kevésbé sürgetően merül fel a pályaválasztás kérdése, így számukra a közvetettebb, kevésbé célra orientált ellátási formák közül is válogathatunk.

A differenciált ellátás lehetősége

Más intézményben dolgozó – elsősorban pályaválasztási tanácsadással foglalkozó – kollégákkal konzultálva fogalmazódott meg az az igény, hogy a pályaválasztási tanácsadás hagyományos, egységes – szinte uniformizált – rendjét felbontva a pályaeorientációt sokkal differenciáltabb, egyénre szabottabb keretek közé kellene helyezni. Ez a szemlélet a mi munkánkat is új szempontokkal bővítheti. Érdemes-e vajon minden nyolcadik osztályba kerülő növendékünkkel ugyanazokat a tesztek végigcsináltatni, ugyanazokon a konzultációs lépéseken ugyanolyan sorrendben végighaladni? Vagy hasznosabb inkább egy első interjúval (amelyen a fiatal nevelőjével vesz részt) felmérni, hol tart a fiatal a pályaválasztás folyamatában, milyen a pályaeiretsége? A második esetben a tanácsadás további menetét természetesen a megszerzett információk alapján az adott tanácskérőre kidolgozott, egyéni konzultációs terv fogja meghatározni. Ebben a differenciált konzultációs tervben szerepelhet összetett képességvizsgálat, csoportos önismeret- vagy pályaismeret fejlesztés, továbbirányítás a megfelelő helyre (pl. a Pályaválasztási Tanácsadó Intézetbe), de csupán egyetlen további konzultáció is – ha csupán erre van szükség. Ha ezt az utat választjuk, hatékonyabban ki tudjuk használni szűk időkereteinket, nem terheljük feleslegesen klienseinket, és azt a hatást is elkerülhetjük, amit a vizsgálat elején felvett nagyszámú képességteszt vált ki a tanácsot kérő fiatalokból (melyet az előző fejezetben ismertettem).

Eszköztárunk fejlesztése, gazdagítása

Az a differenciált konzultációs út, amely pályaválasztási tanácsadásunkban a megújulás lehetőségét jelentené, magától értetődő módon változatos, minél többféle igénynek megfelelő eszköztárat igényel. Az elmúlt öt év során kidolgozott módszereink meglehetősen gazdag alapot szolgáltatnak ehhez. Néhány új módszer kidolgozására azonban szükség lehet. Az alábbiakban néhány ilyen szeretnék ismertetni.

Tanulásmódszertani csoport: azok számára, akik képességeikkel, tanulmányi eredményeikkel küzdenek, tanulási képességfejlesztő, tanulásmódszertani csoportot lehetne indítani. Ennek megszervezésében, kivitelezésében nélkülözhetetlen segítséget nyújthatnak intézményünk fejlesztőpedagógus végzettségű munkatársai.

Önismereti csoport: azoknak, akik bizonytalanok motivációikban, nem tudják, merre induljanak, önismereti csoport lenne a megfelelő segítség. Ez a csoport az egyéni

beszélgetésekhez képest nagyon sok többletet adhat, hiszen a pályaválasztás küszöbén álló fiatalok a legtöbb támogatást gyakran egymástól kapják.

Szerződés-kötés: a pszichológiai terápiában, tanácsadásban jól ismert módszer a pályaválasztási tanácsadásban is hasznos szerepet tölthet be. A szerződés meghatározza, mi a konzultációs folyamat célja, s milyen keretek között működik. Tartalmazza a két fél elvárásait, jogait és kötelességeit.

Pályaismertetés: tanácsadói munkánk során megdöbbentő volt megtapasztalni, milyen keveset tudnak a hozzánk forduló fiatalok még a saját maguk számára elképzelt pályáról is. Ezen az információ hiányon sokféle módon lehetne segíteni (Rozsnyai Margit nyomán (Rozsnyai 1999)):

- A jelenleg divatos (vagy a számukra vonzó) pályák egy-egy sikeres és egy-egy csalódott képviselőjét bemutatni, beszélgetést kezdeményezni (irányított beszélgetés, felkészült vezetővel, felkészített partnerrel)
- Munkahelyek látogatása tematikusan előkészítve (megfelelő előkészület, kis csoportokban való látogatás a hatékonyság miatt)
- Kiállítások, múzeumok (pl. Iparművészeti, Technikai) látogatása (szakember vezetésével, kis csoportokban)
- Az iskola újságjában szerkesszenek egy pályaválasztási oldalt rendszeresen a diákok!

Ezek az ötletek a csoportokban dolgozó nevelők, és a Gyermekközpont többi munkatársának bevonásával lennének igazán hatékonyan megvalósíthatók.

Eddig kialakult gazdag eszköz- és módszerkészletünket az új ötletekkel kiegészítve bátran nézhetünk szembe azzal a kihívással, amelyet a pályaválasztási tanácsadással kapcsolatos szemléletünk, metodikánk megújítása jelent. Csak így, folyamatosan megújulva, a változó követelményekhez és körülményekhez rugalmasan alkalmazkodva tudunk hatékony segítséget nyújtani azoknak a fiataloknak, akik szintén egy felgyorsult tempójú, szüntelenül alakuló világban kell, hogy majd helytálljanak. És helyt kell, hogy álljanak, hiszen csak így válhatnak boldog, sikeres, a társadalom számára értékes emberré!

Felhasznált irodalom

Arany Ferenc és mtsai (1999): Középiskola után... Tanácsok, javaslatok továbbtanuláshoz és munkába álláshoz. Okker Kiadó, Budapest

Benedek István (1980): Tapasztalataim a pályairányítás és a pályaválasztás korszerűbbé és eredményesebbé tétele érdekében. In: Tanulmányok, cikkek a fővárosi gyermekvédelem köréből, 25. sz., Budapest, 81-94. old.

F. Tóth Gézáne és mtsai (1982): Pályaválasztás. Pályapedagógiai feladatok az általános iskolában. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest

Herskovits Mária (1992): A pályaválasztási tanácsadás lehetőségei és felelőssége inadekvát pályaválasztási tervek esetében. In: A tanácsadás pszichológiája. Szerk: Ritoókné Ádám Magda, Tankönyvkiadó, Budapest 195-198. old.

Rókusfalvy Pál (1982): Pályaválasztás előkészítése. Tankönyvkiadó, Budapest

Rozsnyai Margit (1999): Pályaválasztás az általános iskolában, avagy hogyan segíthet az osztályfőnök? In: Tanári létkérdések, Raabe Klett kiadó

Sándor Júlia (1980): Állami gondozásba vett fiatal leányok jövőképei, életperspektívái, jelenlegi helyzetük és konfliktusaik tükrében. In: Tanulmányok, cikkek a fővárosi gyermekvédelem köréből, 26. sz., Budapest, 167-177. old.

Szücs József (1980): Egy fővárosi nevelőotthon pályaválasztási, pályairányítási munkájának 20 éves tapasztalatai. In: Tanulmányok, cikkek a fővárosi gyermekvédelem köréből, 26. sz., Budapest, 179-192. old.